

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת דברים: 'לא תגורו'

כאשר התמנה הורדוס למושל הגליל, הוא הוציא להורג ללא משפט את חזקיהו הגלילי ואנשיו. כיון שלפי ההלכה רק מלך רשאי להורות על הוצאה להורג ללא משפט בפני בית-דין, הוזמן הורדוס לפני הסנהדרין למשפט על מעשיו. הוא הגיע למשפט מלווה במשמר חיילים, לבוש בגדי ארגמן וחגור בחרב, ועמו שומרי ראש. הופעתו הטילה פחד על חברי הסנהדרין שחששו לתבוע אותו, חוץ מדיין אחד, שמאי, שהוכיח את הדיינים שאסור להם לירא ולפחד מהורדוס.¹ לעיתים רבות, נתונים הדיינים למסכת לחצים ואיומים במטרה להטות את הדין או להימנע מלדון בו, איומים על הפסד ממוני ואף איומים על חייהם.² האם הדיין צריך להימנע מלדון במקרה ויש חשש להפסד ממונו או גופו, או שמא הימנעותו זו פוגעת במערכת המשפט ועליו לדון למרות המחיר הכבד שעליו לשלם? מה היחס בין טובתה הכללית של מערכת המשפט לבין טובת הדיין הפרטי? בפרשת השבוע נאמר:

וְאֶצְנֶה אֶת שְׁפָטֶיךָ בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר, שְׁמַע בִּין אֲחִיכֶם וּשְׁפָטֶתְם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּר. לֹא תִפְּרוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט פֶּקֶטן כְּגֹדֶל תִּשְׁמָעוּן, לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא.³

אחד הפירושים שהביאו חז"ל לאזהרה 'לא תגורו מפני איש' היא במקרה שבאו שני בעלי דין לבית הדין, "אחד רך ואחד קשה... אי אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש".⁴

מה הכוונה שאחד מבעלי הדין הוא 'קשה'? לדעת רש"י⁵ לא מדובר על בעל דין המאיים על הדיין, אלא הוא מטריח את הדיין בטענותיו עד כדי חשש להטיית הדין. ואילו לדעת התוספות⁶ מדובר שבעל הדין מאיים באופן אישי על הדיין, ובכך מוזהר הדיין לא לירא ממנו ולא להישמט מן הדין.

האיום עליו מדברים התוספות הוא בין איום ממוני בהפסד כלכלי של הדיין ובין איום גופני על חייו, כדברי הספרי: לא תגורו מפני איש - שמא תאמר מתיירא אני מפלוני שמא יהרגני או שמא יהרוג את בני, או שמא ידליק את גדישי, או שמא יקצץ את נטיעותי, תלמוד לומר לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא.⁷

כאן עולה השאלה, האם אכן הדיין מחויב לדון גם במחיר סכנת חיים, הלא 'אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש? יתכן וזו הסיבה שרש"י נמנע לפרש שמדובר שהדיין מאיים על חייו, שהרי במקרה זה הוא אינו חייב לדון משום הימצאותו בסכנת נפשות.⁸

לפנינו מחלוקת הפוסקים בפסיקת ההלכה, בתחולת הדין 'לא תגורו' - האם הוא כולל את חובתו של הדיין לדון רק בתנאי שהוא לא מאיים כלל, אך כאשר הוא מאיים בין על ממונו בין על חייו הוא אינו מחויב לדון ואינו עובר על איסור. או שמא, גם במחיר פגיעה כלכלית וגופנית הוא חייב לדון? זאת ועוד, האם יש להבחין בין איום על הפסד כלכלי לאיום על חייו של הדיין?

¹ יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים, ספר א, פרק י פסקאות ה-ז; קדמוניות היהודים, ספר 14, סעיפים 158-169); מרגליות היס (סנהדרין יט ע"ב אות ב).

² לדוגמה: יבמות (טו ע"ב); שו"ת הריב"ש (סימן רנא); שו"ת חוות יאיר (סימן מה); וזכרון יהודה (סימן עה).

³ דברים (א, טז-יז).

⁴ סנהדרין (ו ע"ב).

⁵ רש"י (סנהדרין ו ע"ב ד"ה קשה; ד"ה שמא); ב"ח (ח"מ סימן יב אות א) בדעת רש"י.

⁶ תוספות (סנהדרין ו ע"ב ד"ה ונמצא); ב"ח (ח"מ סימן יב אות א) בדעת תוספות.

⁷ ספרי (דברים פרשת דברים פסקא יז). כ"כ: רמב"ם (ספר המצוות, לא-תעשה רע); (הלי סנהדרין פכ"ב ה"א); החינוך (מצווה תטו); שולחן ערוך (ח"מ סימן יב סעיף א).

⁸ ב"ח (ח"מ סימן יב אות א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

איום בהפסד ממון

הרב יואל סירקיש⁸ הכריע להלכה כשיטת רש"י, שאם הדיין מאוים בין באיום כלכלי ובין באיום גופני על חייו, הוא אינו חייב לדון ואינו עובר על איסור 'לא תגור'. יתרה מכך, אם הדיין חושש לממונו וגופו ובכל-זאת הוא דן, הרי הוא פסול לדון משום שהוא נוגע בדבר.⁹ לפי זה, הדוגמאות שהובאו בספרי, שהדיין חייב לדון גם שיש חשש הפסד ממון וגוף, מתייחסות לחשש סכנה רחוק שכל אדם מוכן להסתכן בו.¹⁰

על דבריו חלק הרב יעקב ריישר,¹¹ ולדבריו יש להבחין בין מקרה והדיין מאוים בהפסד כלכלי, אז הוא חייב לדון ואסור לו להימנע מהדין, שכן אחת התכונות של הדיין הוא 'שונא בצע' שעליו לא לחשוש לאיומים בהפסד כלכלי,¹² לבין אם הוא מאוים על חייו אז אינו מחויב לדון משום סכנת נפשות ולא חל על כך האיסור 'לא תגור'.

נמצא א"כ שלפנינו מחלוקת בשאלה האם דיין המאויים בהפסד ממון חייב לדון ואם לא כן הוא עובר על איסור 'לא תגור'. בביאור המחלוקת, כתב הרב מאיר אוירבך¹³ שהיא תלויה בשאלה האם אדם חייב להוציא את כל ממון כדי לא לעבור על איסור, שאופן העבירה עליו היא בפאסיביות, שב ואל תעשה?

כלומר, על קיום מצוות עשה יש להוציא עד חומש מנכסיו, כגון רכישת אתרוג.¹⁴ אך כדי לא לעבור על איסור, עליו להוציא את כל ממון.¹⁵ ההסבר להבחנה זו הוא, שביטול עשה הוא בפאסיביות, באי-עשייה, אינו חמור כל-כך ולכן אין דרישה מהאדם להוציא כל ממון כדי לקיים מצוות עשה שבביטולה הוא לא עושה מעשה. לעומת עבירה על איסור, שהיא מלווה במעשה אקטיבי, דבר המורה על חומרת העבירה שכדי להימנע מכך עליו להוציא כל ממון לא לעשות מעשה עבירה.¹⁶

כאן עולה השאלה, מה הדין כאשר העבירה על האיסור היא בפאסיביות, כגון גוי שאונס יהודי להימנע מביעור חמץ ובכך הוא יעבור על איסור 'בל יראה' ו'בל ימצא' באופן פאסיבי שהוא נמנע מהביעור ואינו עושה מעשה?¹⁷ מצד אחד מדובר על איסור שחייב להוציא כל ממון כדי לא לעבור עליו,¹⁸ מצד שני אופן העבירה מתקיים בפאסיביות כמו עבירה על מצוות עשה שאין חייב להוציא כל ממון.¹⁹ כעת נשוב לדין המאויים בהפסד ממון - העבירה על איסור 'לא תגור' היא בפאסיביות, להימנע מלדון, האם הוא חייב לדון ולהפסיד כל ממון כדי לא לעבור על האיסור?

זו בדיוק המחלוקת שלפנינו - האם האיסור 'לא תגור' כולל את חובת הדיין לדון גם במחיר הפסד ממון, שכן מדובר על איסור ככל האיסורים שיש להוציא כל ממון כדי לא לעבור עליו. או כיון שמדובר על עבירה בפאסיביות, להימנע מלדון, הוא אינו חייב להוציא כל ממון וכשהוא מאוים כלכלית אינו חייב לדון.

⁹ תפארת יעקב (ח"י"מ סימן יב ס"ק ב).

¹⁰ תפארת יעקב (ח"י"מ סימן יב ס"ק ב); שו"ת משפט כהן (סימן קמג).

¹¹ שו"ת שבות יעקב (ח"י"א סימן קמג).

¹² רמב"ן (שמות יח, כא). ראו גם: כלי חמדה (דברים אות ב ז ע"א ד"ה ודע).

¹³ אמרי בינה (דיני דיינים סימן יט). להסבר שונה, ראו: שו"ת מהרשד"ם (ח"י"מ סימן שעח).

¹⁴ כתובות (נ ע"א); תוספות (בבא קמא ט ע"ב ד"ה אילמא); רשב"א (שם ד"ה מהא), בשם הראב"ד; רא"ש (בבא קמא פ"א סימן ז); רמ"א (או"ח סימן תרנו סעיף א); ביאור הלכה (שם ד"ה אפילו).

¹⁵ רמ"א (או"ח סימן תרנו סעיף א; יו"ד סימן קנו סעיף א).

¹⁶ משנה ברורה (סימן תרנו ס"ק ט). להסבר נוסף, ראו: לבוש (או"ח סימן תרנו סעיף א; יו"ד סימן קנו סעיף א).

¹⁷ ראו: פתחי תשובה (יו"ד סימן קנו ס"ק ד).

¹⁸ ראו: שו"ת הריב"ש (סימן שפז).

¹⁹ חתם סופר (הגהות לשו"ע או"ח סימן תרנו סעיף א); שו"ת חוות יאיר (סימן קלט); הרב יוסף תאומים (תיבת גמא, חקירה ד הוכח תוכיח; פרי מגדים, או"ח סימן תרנו אשל אברהם ס"ק ח, אך סיים בצריך עיון); לבוש (או"ח סימן תרנו סעיף א); שו"ת מהרש"ם (ח"ה סימן נד); תורה תמימה (בראשית כח הערה כג): "וזה דבר חדש"; שו"ת מנחת שי (סוף סימן כ); שו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן מ; חלק יט סימן א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

איום בסכנת נפשות

מכל-מקום מוסכם על דעות אלו, שאם הדיין מאוים על חייו והוא בסכנת נפשות הוא אינו חייב לדון ואינו עובר על איסור 'לא תגורו' משום שהוא בסכנת נפשות וכל האיסורים נדחים. לפיכך, הוא יכול להישמט מהדין²⁰ או להטות את דין ולפרסם לאחר-מכן שהדין הוטה בעקבות איומים רציניים על חייו.²¹

אולם, הרב אהרון וולקין²² טען אחרת, ולדבריו יש לקבל את דברי הספרי כפשוטם שגם אם האיום הוא על חייו של הדיין והוא מצוי בסכנת נפשות, אסור לו להישמט מהדין ואם עשה כן עבר על איסור.

מהי הסברה בכך שהדיין חייב לדון גם במחיר פגיעה בחייו, הרי הוא מצוי בסכנת נפשות שכל האיסורים נדחים בפני סכנת נפשות?

התשובה היא בהבנה הבסיסית במהות האיסור 'לא תגורו', שעניינו להסדיר את מערכת המשפט בישראל, לא להיכנע לאיומים שישביתו את מערכת המשפט ויביאו לידי אנרכיה.²³

בעקבות כך טען הרב יהודה גרשוני²⁴ שקיומה של מערכת המשפט דומה לקיומה של מלחמה בישראל, וכשם שחייו של האדם הפרטי נדחים במלחמה והוא חייב למסור נפשו עבור קיומה של האומה, כך חובת הדיין הפרטי למסור את נפשו לקיומה של מערכת המשפט בישראל.

ניתן לומר, שגישה זו רואה את הדיין הממלא את תפקידו כמייצג את מערכת המשפט, כל איום על חייו הוא איום על המערכת עצמה. אך כמובן שהחולקים יסברו שמכל-מקום הוא אדם פרטי וכשהוא חש בסכנה ממשית לחייו לא חל עליו האיסור 'לא תגורו'.

²⁰ שו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן צט). על ראייתו מדיני עדים, ראו: שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן א); שו"ת מנחת שלמה (ח"י סימן קו אות ד).

²¹ שו"ת מנחת שלמה (ח"י סימן קו אות ד).

²² שו"ת זקן אהרן (ח"י סימן קכו).

²³ שו"ת הרשב"א (ח"י סימן שמד); שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן שג).

²⁴ קול צופיך (עמוד רמב-רמד).